

Сідельникова Л.П.

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Херсонський національний технічний університет

Луцук Т.Є.

студентка,
Херсонський національний технічний університет

Sidelnykova Larysa, Lutsyk Tetiana

Kherson National Technical University

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті розглянуто проблематику і практичні аспекти формування фінансових ресурсів системи пенсійного забезпечення в Україні. Охарактеризовано сучасний стан та вітчизняні реалії реалізації пенсійної реформи і причини незбалансованості фінансування пенсійного захисту. Подано моніторинг доходів бюджету Пенсійного фонду України в розрізі джерел, співвідношення його доходів і видатків та динаміку дефіциту. Обґрунтовано фінансову обтяжливість та економічну неефективність солідарної системи пенсійного забезпечення. Доведено, що сучасною загальносвітовою тенденцією є відхід від концепції патерналістської соціальної держави. Наведено динаміку основних показників недержавних пенсійних фондів. Сформовано пропозиції щодо подальшого вдосконалення пенсійного захисту населення України шляхом активізації діяльності недержавних пенсійних фондів.

Ключові слова: пенсійна система, пенсійне забезпечення, фінансові ресурси, Пенсійний фонд України, дефіцит, недержавні пенсійні фонди.

Постановка проблеми. Система пенсійного забезпечення реалізує в Україні одну з основних гарантій соціального захисту працездатних громадян похилого віку з метою задоволення їхніх матеріальних потреб та інтересів. Разом із тим вона не є досконалою насамперед через брак коштів на фінансування пенсійних виплат унаслідок існування безробіття, тіньової економіки і старіння населення. У вітчизняних реаліях поступового збільшення чисельності людей пенсійного віку ці чинники призводять до зростання пенсійного навантаження на працюючих. Отже, система пенсійного захисту населення України потребує модернізації, передусім у частині розбудови добровільного пенсійного забезпечення, яке не тільки гарантує додатковий пенсійний захист особам похилого віку, а й є джерелом фінансування інвестиційних потреб реального сектору економіки. Натомість щорічне генерування дефіциту Пенсійного фонду України є одним із вагомих чинників поглиблення дисбалансу ресурсів державного бюджету через збільшення обсягів бюджетних видатків на його покриття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню генезису теорії пенсійних систем та окремих аспектів їх фінансового забезпечення присвятили праці такі представники західної економічної думки: Е. Блейклі, Е. Джеймс, Л. Ерхард, А. Пігу, Р. Пуджоль, Д. Рофман, А. Санден, А. Сен, Дж. Стігліц, А. Хоф-

лер, В. Шварц та ін. Проблематику вдосконалення системи пенсійного забезпечення в Україні досліджували С. Буковинський, В. Геєць, Е. Лібанова, Л. Омелянович. Питанням збалансованості бюджету Пенсійного фонду України приділили увагу В. Андрущенко, В. Базилевич, О. Василик, О. Кириленко, В. Федосов, Н. Шаманська.

Разом із тим поглиблення кризових явищ у глобальній економіці у цілому та в економіці України зокрема внаслідок оголошеної ВООЗ пандемії COVID-19 актуалізує формування пропозицій щодо подальшого вдосконалення системи пенсійного захисту населення шляхом активізації діяльності недержавних пенсійних фондів на тлі гострого дефіциту бюджетних ресурсів держави.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження проблематики і практичних аспектів формування фінансових ресурсів системи пенсійного забезпечення в Україні та визначення перспектив фінансового забезпечення пенсійного захисту людей похилого віку.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах гібридних викликів напрями, форми і зміст державної пенсійної політики залежать від рівня соціально-економічного розвитку, існування балансу соціальних інтересів, національного менталітету, рівня демократизації суспільства, мотивації уряду, ідеології провладних пар-

тій та опозиції, а також активності громадянського суспільства. Пенсійна система має гнучко адаптуватися до змін інституціонального середовища, базуючись на ефективній співпраці держави, суб'єктів господарювання, населення з метою створення дієвого механізму фінансового забезпечення людей похилого віку.

Законами України від 09.07.2003 «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» № 1058-IV [1] та «Про недержавне пенсійне забезпечення» № 1057-IV [2] з 2004 р. розпочато впровадження пенсійної реформи, зміст якої полягає у запровадженні трирівневої пенсійної системи: перший рівень – солідарна система; другий рівень – накопичувальна система державного пенсійного страхування; третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення.

Однак фактично система пенсійного захисту громадян похилого віку в Україні ґрунтується на першому (солідарному) рівні, який дістався у спадок від радянських часів і на сучасному етапі стрімкого старіння нації є для держави фінансово обтяжливим та економічно неефективним, адже вже зараз Україна входить до тридцятки найбільш «старих» країн світу за часткою осіб віком 60 років і старше. Згідно з національним демографічним прогнозом, до 2025 р. питома вага осіб старше 60 років становитиме 25% загальної чисельності населення, у віці 65 років і старше – 18,4%, а в 2030 р. – понад 26% та 20% відповідно [3].

У цьому контексті не можна не погодитися з І. Чугуновим та О. Насібовою, які акцентують увагу на тому, що пенсійне забезпечення, якому належить провідна роль у системі соціального захисту населення, ґрунтується та забезпечується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ та організацій, а також бюджетних та інших джерел фінансування [4, с. 27].

Отже, на сучасному етапі основне навантаження щодо фінансового забезпечення пенсійних виплат несе Пенсійний фонд України (далі – ПФУ). До структури

сукупних доходів бюджету ПФУ входять як власні, так і передані кошти. Власними є кошти, які надійшли від сплати обов'язкових страхових платежів, добровільних внесків, фінансових санкцій і комерційної діяльності. Передані доходи – це кошти, які передаються з державного бюджету та з інших державних позабюджетних фондів [5].

Динаміку доходів бюджету ПФУ наведено на рис. 1.

Як бачимо з рис. 1, доходи ПФУ протягом 2011–2013 рр. постійно зростали, однак у 2014 р. скоротилися до 245,2 млрд грн, або на 7,6 млрд грн, порівняно з попереднім роком, що стало наслідком анексії Автономної Республіки Крим і військових дій на Сході країни. З 2015 р. доходи ПФУ починають поступово збільшуватися, у 2018 р. вони становили 353,9 млрд грн, що на 184,6 млрд грн більше порівняно з 2009 р.

Значну частку бюджету Пенсійного фонду України становлять залучені доходи, що є наслідком незбалансованості системи пенсійного забезпечення. Основними причинами даної ситуації є швидке збільшення кількості осіб пенсійного віку відносно економічно активного населення, повільні темпи зростання мінімальної заробітної плати, тіньова зайнятість, політична та економічна нестабільність у країні.

На рис. 2 відображено динаміку доходів та витатків Пенсійного фонду України у 2011–2018 рр.

За даними рис. 2 можемо спостерігати, що витатки Пенсійного фонду України протягом 2011–2018 рр. постійно зростають, у 2018 р. вони становили 353,9 млрд грн, що на 156,3 млрд грн більше, ніж у 2011 р.

У 2011 р. доходи ПФУ становили 212,1 млрд грн і перевищували витатки на 1,4 млрд грн, проте вже в 2012 р. – 224,0 млрд грн, що на 9,7 млрд грн менше здійснених витатків цього року. Протягом 2013–2017 рр. дохідна частина також перевищувала витаткову частину бюджету ПФУ, але це було спричинено покриттям дефіциту ПФУ коштами державного бюджету.

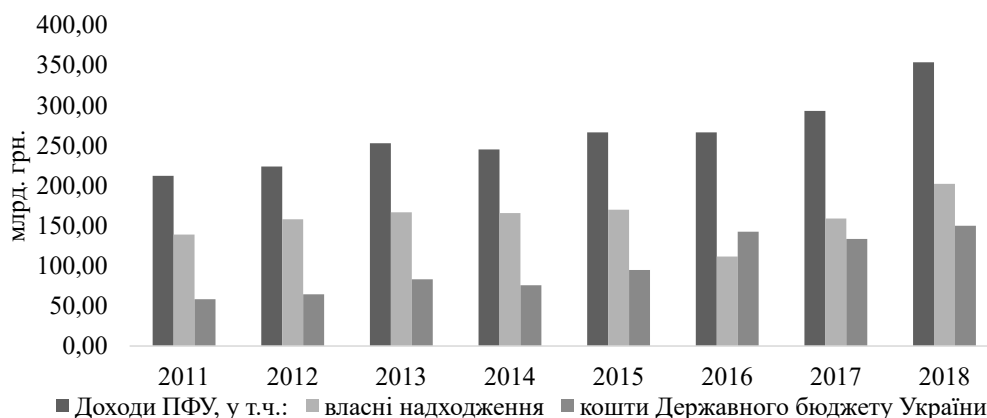

Рис. 1. Динаміка доходів бюджету Пенсійного фонду України у 2011–2018 рр., млрд грн

Джерело: складено на основі [5]

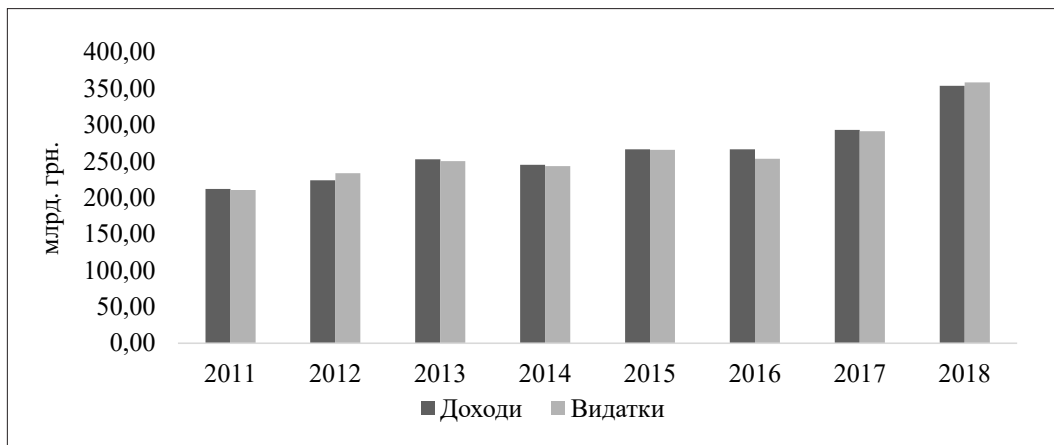

Рис. 2. Динаміка доходів та видатків Пенсійного фонду України у 2011–2018 рр., млрд грн

Джерело: складено на основі [5]

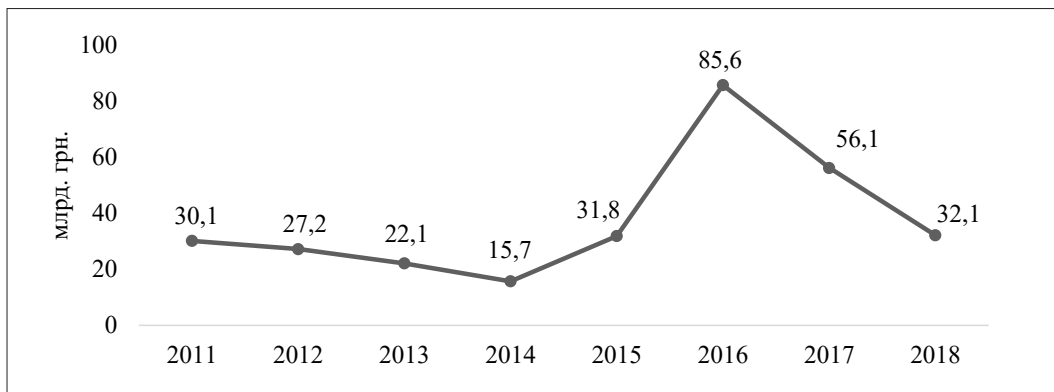

Рис. 3. Дефіцит Пенсійного фонду України у 2011–2018 рр., млрд грн

Джерело: складено на основі [5]

У 2018 р. ситуація знову погіршилася, і видатки у розмірі 358,6 млрд грн перевищили доходи ПФУ на 4,7 млрд грн.

Збалансування бюджету Пенсійного фонду України є найбільш гострою проблемою державного пенсійного страхування. Обсяг доходів упродовж останніх років є недостатнім для здійснення передбачених видатків, що призводить до перманентного дефіциту.

На рис. 3 відображено дефіцит ПФУ протягом 2011–2018 рр., переважна частина якого покривається коштами з державного бюджету.

Як свідчать дані рис. 3, у 2011–2014 рр. дефіцит Пенсійного фонду України поступово зменшувався і в 2014 р. становив 15,7 млрд грн, однак уже в 2015 р. він зріс удвічі – до 31,8 млрд грн. У 2016 р. після зменшення ставки ЄСВ до 22% дефіцит ПФУ стрімко збільшився і становив 85,6 млрд грн. У 2017 р. його вдалося зменшити до 56,1 млрд грн, а в 2018 р. дефіцит Пенсійного фонду України скоротився до 32,1 млрд грн.

Як бачимо, сподівання уряду на те, що зниження ставки єдиного соціального внеску спонукає бізнес легалізувати фонд оплати праці, не виправдалися. Разом із тим дефіцит фінансових ресурсів сфери дер-

жавного соціального страхування, насамперед Пенсійного фонду України, накладає додатковий тягар на державний бюджет, генеруючи залежність державних фінансів України від боргових ресурсів.

Отже, у найближчому майбутньому основним джерелом пенсійних виплат мають стати недержавні пенсійні фонди (далі – НПФ), адже солідарна система внесків у Пенсійний фонд України, яка діє й нині, переставе себе виправдовувати в умовах української несприятливої демографічної ситуації в країні, за якої чисельність працюючих та пенсіонерів є приблизно однаковою, що призводить до зменшення обсягу надходжень до бюджету ПФУ та збільшення його видатків. Зазначене продукує дефіцит, що покривається коштами з державного бюджету, збільшуючи тим самим наявний бюджетний дефіцит.

Натомість завдяки акумулюванню недержавними пенсійними фондами грошових коштів, що використовуються і для накопичення, і для фінансування пенсійних виплат, посилюється попит на інвестиційні інструменти. Це спричинено надходженням коштів на ринок інвестиційних інструментів, в які, згідно із законодавством, дозволено вкладати кошти пенсійних фон-

дів. Посилення пропозиції інвестиційних інструментів відбувається завдяки вливанню пенсійних коштів на ринок. Також стимулюються збільшення обсягів емісій цінних паперів, удосконалення технологій інфраструктури ринку цінних паперів та розвиток інновацій на ринку шляхом появи нових інструментів. Це сприяє підвищенню ефективності розміщення ресурсів, що в результаті призводить до вищої дохідності недержавних пенсійних фондів.

Основними якісними показниками, які характеризують діяльність НПФ, є пенсійні внески, пенсійні виплати та пенсійні активи. Динаміку основних показників НПФ у 2014–2018 рр. подано на рис. 4.

Дані рис. 4 свідчать, що основні показники діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні за аналізований період 2014–2018 рр. характеризуються певними коливаннями, однак слід відзначити загальну позитивну тенденцію до їх зростання, що свідчить про збільшення довіри населення до системи недержавного пенсійного забезпечення.

Висновки. Система пенсійного забезпечення в Україні – це державна система економічних, соціальних, правових та адміністративних заходів, які проводяться з метою захисту громадян похилого віку через забезпечення умов нарахування та виплат пенсій, опираючись на зроблені у період трудової діяльності обов’язкові чи добровільні пенсійні внески. Основними її завданнями, що потребують значного обсягу фінансових ресурсів, є досягнення задовільного матеріального становища громадян похилого віку; скорочення економічної нерівності внаслідок розподілу доходів населення; зменшення або компенсація впливу економічних та демографічних ризиків.

Найбільш гострою проблемою державного пенсійного забезпечення є збалансування бюджету Пенсійного фонду України. За останні роки обсяг надходжень

до ПФУ значно зменшився й є недостатнім для здійснення передбачених видатків, що призводить до перманентного дефіциту. Разом із тим дефіцит фінансових ресурсів сфери державного пенсійного забезпечення накладає додатковий тягар на державний бюджет, генеруючи залежність державних фінансів України від боргових ресурсів.

Натомість недержавні пенсійні фонди формують портфель, до якого входять об’єкти інвестування з мінімальним ступенем ризику, що забезпечує, по-перше, захист грошових коштів населення від інфляційних процесів, по-друге, отримання визначеного приросту капіталу.

Зазначимо, що сучасною загальносвітовою тенденцією є відхід від концепції патерналістської соціальної держави, згідно з якою основний тягар із соціального захисту лежить на державі. Особливо гострою ця проблема є в Україні. Зміна концепції неминуча, держава хоча й досить повільно, але відходить від патерналізму, що трактується як матеріальне забезпечення всіх без винятку громадян, які перебувають у скруті, у формі прямих виплат із державного бюджету. М. Шумило цілком доречно підкреслює, що сьогодні в Україні можна спостерігати зародження неопатерналістської держави, в умовах якої соціальна функція здійснюється через більш широке застосування і розширення методів реалізації соціальної політики, спрямованих на запобігання соціальним ризикам [7, с. 80].

Для кращого функціонування системи пенсійного забезпечення слід дотримуватися принципу особистої відповідальності громадянина, за яким кожна особа має забезпечити собі статок не лише для підтримки свого поточного життєвого рівня, а й майбутні статки. Упровадження принципу особистої відповідальності за своє матеріальне забезпечення дасть змогу державі стати гарантом, регулятором та організатором соці-

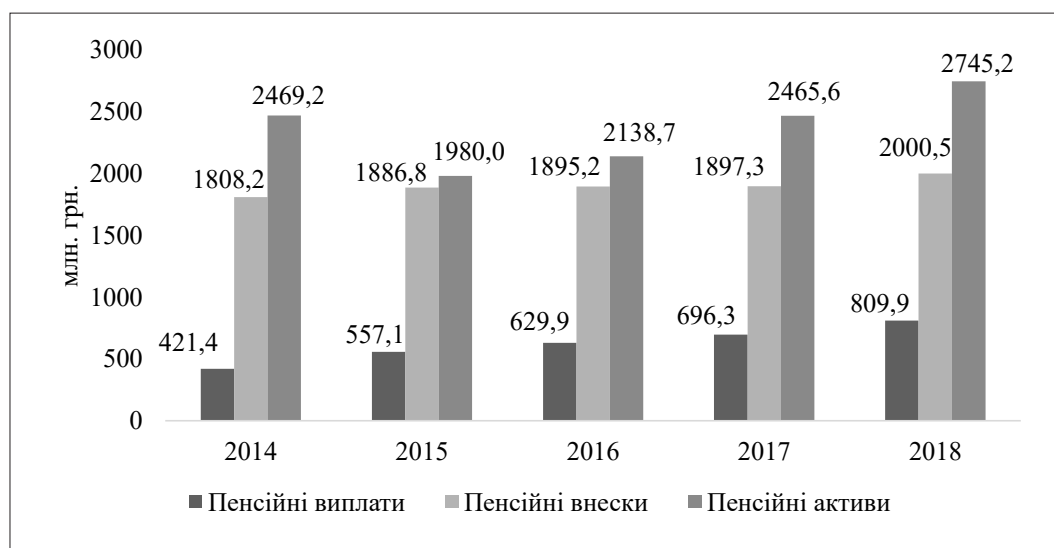

Рис. 4. Динаміка основних показників недержавних пенсійних фондів у 2014–2018 рр., млн грн

Джерело: складено на основі [6]

ального захисту, а не його забезпечувачем, що значно зменшить грошовий тягар держави.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на діагностику перспектив формування фінансових ресурсів системи пенсійного забезпечення в Україні за рахунок

розвитку недержавних пенсійних фондів, які більш гнучко реагують на зміни потреб страхувальників, знижують навантаження на бюджетну систему, ефективно розподіляють капітал між галузями економіки, створюють умови для стабільної діяльності фондового ринку.

Список літератури:

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (дата звернення: 24.02.2020).
2. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15> (дата звернення: 24.02.2020).
3. Старение нации: Украина оказалась в тридцатке стран с самым большим количеством людей старше 60. URL : <https://ukranews.com/news/544137-starenie-nacyy-ukrayna-okazalas-v-trydcatke-stran-s-samym-bolshym-kolychestvom-lyudey-starshe-60> (дата звернення: 24.02.2020).
4. Чугунов І.Я., Насібова О.В. Фінанси пенсійного забезпечення : монографія. Київ : КНТЕУ, 2017. 248 с.
5. Звіти про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2011– 2018 роки. URL : <https://www.pfu.gov.ua/byudzhet/zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny/> (дата звернення: 21.02.2020).
6. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.12.2018. URL : https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/NPF/NPF_IV_kv%202018.pdf (дата звернення: 21.02.2020).
7. Шумило М.М. Сучасний стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні. *Молодий вчений*. 2017. Вип. 2. С. 76–87.

References:

1. Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia [About compulsory state pension insurance]: Zakon Ukrainy vid 09.07.2003 r. # 1058-IV. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (accessed 24 February 2020).
2. Pro nederzhavne pensiine zabezpechennia [About non-state pension insurance]: Zakon Ukrainy vid 09.07.2003 r. #1057-IV. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15> (accessed 24 February 2020).
3. Starenie natsii: Ukraina okazalas v tridsatke stran s samym bolshim kolichestvom lyudey starshe 60 [Aging Nation: Ukraine is in the top 30 with the highest number of people over 60]. Available at: <https://ukranews.com/news/544137-starenie-nacyy-ukrayna-okazalas-v-trydcatke-stran-s-samym-bolshym-kolychestvom-lyudey-starshe-60> (accessed 24 February 2020).
4. Chuhunov I.Ya., Nasibova O.V. (2017) Finansy pensiinoho zabezpechennia [Finances of providing pensions]. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t (in Ukrainian).
5. Zvity pro vykonannya biudzhetu Pensiinoho fondu Ukrainy za 2011-2018 roky [Reports on the implementation of the budget of the Pension Fund of Ukraine for 2011-2018]. Available at: <https://www.pfu.gov.ua/byudzhet/zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny/> (accessed 21 February 2020).
6. Pidsumky rozvytku systemy nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia stanom na 31.12.2018 roku [Results of the development of the non-state pension system as of December 31, 2018]. Available at: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/NPF/NPF_IV_kv%202018.pdf (accessed 21 February 2020).
7. Shumylo M.M. (2017) Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku systemy pensiinoho zabezpechennia v Ukraini [The current state and prospects of development of the pension system in Ukraine]. *Molodyi vchenyi*, vol. 2, pp. 76-87.

ФИНАНСОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПЕНСИОННОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ

В статье рассмотрены проблематика и практические аспекты формирования финансовых ресурсов системы пенсионного обеспечения в Украине. Охарактеризованы современное состояние и отечественные реалии реализации пенсионной реформы и причины несбалансированности финансирования пенсионной защиты. Поданы основные показатели деятельности Пенсионного фонда Украины. Обоснованы финансовая обременительность и экономическая неэффективность солидарной системы пенсионного обеспечения. Доказано, что современной общемировой тенденцией является отход от концепции патерналистского социального государства. Приведена динамика основных показателей негосударственных пенсионных фондов. Сформированы предложения относительно последующего совершенствования пенсионной защиты населения Украины путем активизации деятельности негосударственных пенсионных фондов.

Ключевые слова: пенсионная система, пенсионное обеспечение, финансовые ресурсы, Пенсионный фонд Украины, дефицит, негосударственные пенсионные фонды.

FINANCIAL PROVISION OF PENSION PROTECTION OF THE POPULATION OF UKRAINE

The problems and practical aspects of the formation of the financial resources of the pension system in Ukraine are considered in the article. It is emphasized that its main tasks, which require huge financial resources, are to achieve satisfactory financial status of elderly people, reduce economic inequality due to the distribution of income, reduce or offset the impact of economic and demographic risks. The current state and national realities of the implementation of the pension reform and the reasons for the imbalance in the financing of pension protection are characterized. Monitoring of budget revenues of the Pension Fund of Ukraine in the context of own and attracted sources, the ratio of its revenues and expenditures and the dynamics of the deficit are presented. The financial burden and economic inefficiency of the solidarity pension system are substantiated. It is stated that the annual generation of the deficit of the Pension Fund of Ukraine is one of the significant factors of deepening the imbalance of the state budget resources due to the increase of budget expenditures for its financing. It is concluded that the most serious problem of state pension provision is balancing the budget of the Pension Fund of Ukraine. Instead, non-state pension funds form a portfolio that includes minimal-risk investment assets that provide both protection of the population's cash from inflation and a certain increase in capital. It is emphasized that the pension system in the context of hybrid challenges should be dynamic and adaptable to changes in the institutional environment. It is proved that the current global tendency is to reject the concept of a paternalistic social state. The dynamics of the main indicators of non-state pension funds are presented. Actual proposals for further improvement of the pension protection of the Ukrainian population by activating the activity of non-state pension funds are formed. It is substantiated that the significant advantages of a non-state pension insurance are that it more flexibly takes into account changes in the needs of insurers, reduces the burden on the budget system, effectively distributes capital between industries, creates conditions for stable activity of the stock market.

Key words: pension system, pension provision, financial resources, Pension Fund of Ukraine, deficit, non-state pension funds.